

Fra etik til politik

-værdisammenbrud og etisk krise

Af lektor Torben Riis

Jeg vil i denne artikel hovedsagelig beskæftige mig med fænomenet »den etiske debat«, altså den del af den offentlige debat, som i de seneste tiår har drejet sig om især bioetiske spørgsmål. Når jeg bruger ordet fænomen, er det med velberåd hu, nemlig for på forhånd at tilkendegive, at jeg hverken har i sinde at kaste mig ud i en kronologisk redegørelse for debattens forskellige faser eller etablere en slags katalog over de mangfoldige emner, den har beskæftiget sig med. Min hensigt er at analysere debatten som fænomen, nærmere bestemt som kulturelt krisefænomen og herunder afdække de ideologiske skillelinier bag den aktuelle debat. Dette vil jeg forsøge at gøre med udgangspunkt i spørgsmålet: Hvorfor har vi i det hele taget en etisk debat?

Det er et spørgsmål, som sjældent stilles i debatten, og som, hvis det endelig stilles, meget ofte besvares med en henvisning til den teknologiske udvikling. Man hævder med andre ord, at den etiske debat skulle være opstået som følge af de senere års medicinsk-teknologiske udvikling. F.eks., siger man, har den viden, vi i dag har om den menneskelige arvemasse, og den detaljerede indsigt, vi har opnået i elementære biologiske processer i forbindelse med menneskelivets opståen og dets tidlige stadier, tilladt os at udvikle nye behandlingsmetoder og samtidig givet os mulighed for at gribe ind og påvirke selve processerne med forskellige formål for øje. Dermed opstår der nye etiske dilemmaer, som vi løbende må tage stilling til for at sikre, at

forskere og behandlere arbejder inden for etisk forsvarlige rammer.

Arsag og virkning

Alt dette er selvfølgelig ikke direkte forkert eller misvisende, men er det hele sandheden? Givet er det f.eks., at der før 1980'erne ikke var megen anledning til at diskutere kunstig befrugtning, lige som kloning af mennesker først for nylig er blevet et varmt debattemne. Men hvad med den aktuelle debat om aktiv døds-hjælp? Er den motiveret af nye teknologiske landvindinger? Man kan ganske vist påpege, at respiratoren har holdt sit indtog og dermed givet os anledning til at spørge, som en kendt politiker gjorde for år tilbage, om det under visse omstændigheder kan være berettiget at slukke for strømmen – det ændrer ikke noget ved den grundlæggende etiske problemstilling: Skal vi tilbyde håbløst syge patienter hjælp til at dø, eller skal vi afholde os fra sådanne handlinger? Eller hvad med abortdebatten? Fosterdrab og drab på spædbørn er langt fra noget moderne fænomen. Det eneste, der har ændret sig, er – ud over metoderne, der anvendes – samfundets, dvs. flertallets, syn på handlinger af denne art.

Det er derfor ikke uvæsentligt at præcisere, at fremkomsten af ny teknologi kun i et vist begrænset omfang kan forklare den etiske debat som kulturelt fænomen. Ny teknologi skaber ikke nødvendigvis i sig selv nye dilemmaer. En murhammer er f.eks. et nyttigt instrument, hvis man skal banke puds af sin husfacade, men den kan selvfølgelig også bruges til at slå naboen ihjel med. Dette forhold har imidlertid ikke påført os noget etisk dilemma i forhold til salg og distribution af murhammere, al den stund vi som samfund grundlæggende er enige om, hvad murhammere skal bruges til. 1960'ernes atom-marcher var nok heller aldrig blevet til noget, hvis alle kunne have levet i tryk forvisning om, at denne verdens magthavere ikke under nogen

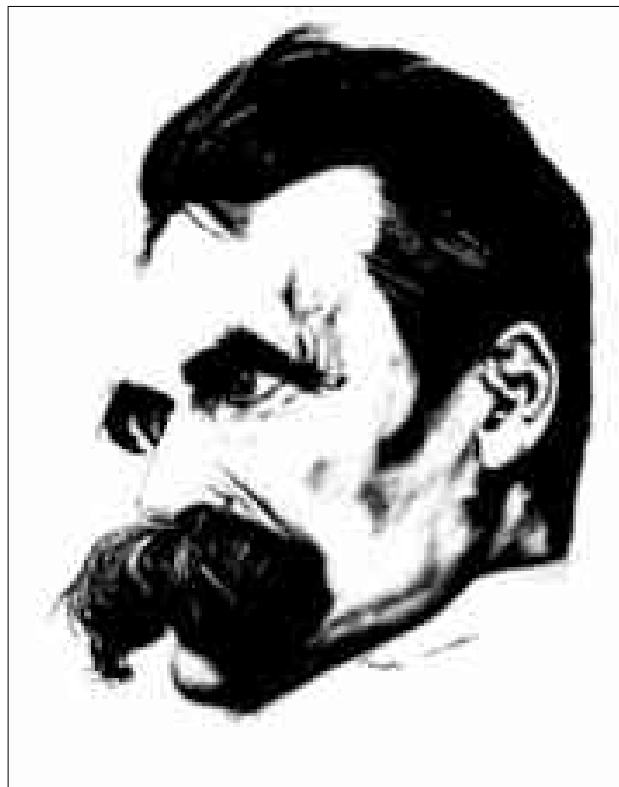
omstændigheder ville overveje at udnytte kernekraft til fremstilling af masseødelæggelsesvåben. Og i dette årti kunne man også tage det med sindsro, at det er blevet muligt at fremstille kloner, hvis man ellers var sikker på, at ingen ville drømme om at anvende teknikken på mennesker. Det er med andre ord ikke den viden, vi har erhvervet, der i sig selv skaber problemerne. At hævde noget sådant er slet og ret at forveksle årsag og virkning. Problemerne og debatten opstår først i det øjeblik, vi føler os ude af stand til at formulere fælles retningslinier for, hvilken brug vi kan gøre af den indsigt, vi er i besiddelse af – når med andre ord etikken, dvs. det fælles værdigrundlag, krakelerer.

Kultur- og værdikrise

Og det er netop, hvad der er sket. Gud er død, proklamerede Nietzsche på tærsklen til det 20. århundrede, og hans vigtigste pointe i den forbindelse var, at den i hovedsagen kristent inspirerede moral, som man endnu på dette tidspunkt officielt bekendte sig til, dermed havde mistet sit grundlag.

Det er med andre ord min påstand, at den aktuelle etiske debat med sine mange forskellige facetter kun kan forstås og fortolkes fyldestgørende som et udtryk for den kultur- og værdikrise, der i al væsentlighed er identisk med den gradvise afkristning af de vestlige samfund. Denne sekulariseringsproces synes nu at være gået ind i sin slutfase, og det er fremfor alt dette forhold, der forklarer, at vi har så store vanskeligheder med at finde fælles holdbare løsninger på de spørgsmål, den medicinsk-teknologiske udvikling stiller os over for.

Man kan umiddelbart undre sig over, at en sådan idéhistorisk fortolkningsramme så godt som aldrig inddrages i den etiske debat. Det er der imidlertid flere gode grunde til. En af dem kunne være, at de kræfter, som har en primær interesse i, at ny teknologi indføres så hurtigt og smertefrit som muligt – altså uden forsinkende intermezzoer i form af lange opslidende debatter om etiske komplikationer – at netop disse kræfter (forskere, medicinalindustri, visse politikere o.a.) ønsker at bilde offentligheden ind, at der er tale om helt nye problemstillinger, som kræver en helt ny form for etisk tænkning. Det kan næsten formuleres som et slogan: En ny tid kræver en ny etik! Hermed har man

Nietzsche. Med hans proklamation af Guds død mistede moralen sit (kristne) grundlag

bekvemmt lagt afstand til traditionelle forestillinger om, hvad man kan og ikke kan, og mere end antydte, at man gør klogt i at holde sig på afstand af debatten, med mindre ens forudsætninger er behørigt opdaterede.

Ambitionen om at skabe en »tidssvarende« etik på ruinerne af den gamle er i parentes bemærket også levende i fagfilosofiske kredse. I 1997 udkom således bogen »Den bioetiske vending« (Peter Kemp m.fl.), hvori forfatterne forsøger at lancere en »kropsetik«, der efter deres opfattelse bør danne grundlag for fremtidig lovgivning. Så vidt jeg er orienteret, er det blevet ved forsøget, hvilket meget vel kan skyldes, som en af bogens anmeldere skrev, »at uden hovedet går det ikke. Og det har vi jo som bekendt fået for at bruge.«

Pligtetikken i defensiven

En af de få hjemlige forfattere, der derimod har diagnosticeret den aktuelle krise meget præcist, er nu afdøde professor Johannes Sløk. Sløk havde imidlertid det handicap i forhold til den offentlige debat, at han ikke ganske uforskyldt blev anset for at være en agent provocateur, med andre ord en debattør, ingen i det seriøse

establishment følte sig nødsaget til at tage alvorligt. Det skal imidlertid ikke afholde mig fra at citere hans bog »Moralen, der blev væk« (1993), hvor han skriver:

»Vi kan ikke længere operere med moralnormer, hvis gyldighed man kan erkende i kraft af deres overensstemmelse med et overordnet etisk princip. Den model er blevet umuliggjort, da man skiftede syn på mennesket, ikke længere opfattede det som et væsen, der var stillet over for et absolut, eventuelt guddommeligt krav, eller havde til opgave at nå frem til sit yderste og altafgørende formål; når mennesket opfattes som et principielt autonomt væsen, (...) kan der ikke længere udpeges et højeste etisk princip, og man kan følgelig ikke give nogen metafysisk begrundelse for noget moralsk påbud.« (s. 136)

Det, Sløk konstaterer på dette sted, er, at den religiøst/metafysisk funderede etik, også kaldet pligtetikken, er kommet i en defensiv position i forhold til ... ja, i forhold til hvad?

Sløk udtrykker det således, at moralnormer (i traditionel pligtetisk forstand) er afløst af »klogskabsregler«. Hvis man f.eks. vil begrunde, at det er forkert at lyve, må man kunne begrunde, at det i det lange løb betaler sig bedst at holde sig til sandheden. I modsat fald sætter man sin troværdighed over styr, og det kan naturligvis få ubehagelige konsekvenser for én selv. På den anden side, påpeger Sløk, vil en sådan »moralsk« forskrift altid være situationsbestemt: »Hvis der (...) er tale om en klogskabsregel, gælder den kun, så længe det faktisk er klogt ikke at lyve, så hvis man kommer i en situation, hvor det er klogt at lyve, skal man lyve.« (s. 138)

Hermed tegner Sløk et efter min opfattelse korrekt billede af positionerne i den aktuelle debat. På den ene side den kristne pligtetik, som bygger på en religiøs tilværelses- og menneskeopfattelse, og som derfor set med nutidens øjne tager sig mere og mere fortidig og dermed uforståelig ud. På den anden side en moderne konsekvens- eller situationsetik, som anskuer ethvert problem i et horisontalt perspektiv - som et mellemværende mellem involverede personer.

To eksempler på etisk tænkning

Problemet set i relation til »den etiske debat« er, at det i realiteten er så godt som umuligt at

Johannes Sløk er en af de få hjemlige forfattere, der har diagnosticeret den aktuelle krise meget præcist

etablere en meningsfuld dialog mellem disse to positioner, fordi de bygger på væsensforskellige forudsætninger og derfor hver især stiller spørgsmål, som forekommer modparten irrelevante. Den forståelse, der f.eks. på det politiske niveau undertiden kan etableres mellem parterne, er derfor mere tilsyneladende end reel. Lad os prøve at se på et konkret eksempel, hvor vi stiller spørgsmålet: Er det etisk forsvarligt at foretage provokerede aborter?

Når pligtetikeren skal tage stilling til dette spørgsmål, vil hans interesse først samle sig om selve handlingen, og han vil søge at få klarhed over, hvad denne objektivt set indebærer. Svaret kender vi: En provokeret abort er en handling, hvorved et ufødt barn typisk ved et kirurgisk indgreb fjernes fra livmoderen. Under denne proces går barnet til grunde. Dets liv bringes til ophør.

Hermed er det relativt ligetil for pligtetikeren at nå frem til en stillingtagen. Hvis en provokeret abort er det samme som den bevidste afbrydelse af et menneskeliv, må handlingen af-

vises som uetisk, med samme begrundelse som vi tager afstand fra ethvert andet drab. Vil vi forsøge at rokke pligtetikeren i hans anskuelse, må vi derfor forsøge at anfægte selve grundlaget for hans stillingtagen f.eks. ved at påstå, at det liv, der afbrydes, ikke kan betragtes som et fuldgældigt menneskeliv, men blot er en primitiv form for biologisk liv - altså den type argumenter, vi kender fra abortdebattens tidlige stadier.

For konsekvensetikeren tager spørgsmålet sig ganske anderledes ud. Her spørges der ikke til selve handlingen, der som udgangspunkt i sig selv hverken kan være rigtig eller forkert, men til handlingens formodede konsekvenser. Den etiske refleksion består med andre ord i et forsøg på en afvejning af forskellige hensyn. Hvem vil indgrebet gavne, og hvem vil det skade? I forbindelse med en sådan afvejning vil man efter behag kunne inddrage en stribe personer og instanser, som på den ene eller den anden måde er berørt af problemet: den gravide kvinde, hendes partner, andre personer i hendes sociale netværk, lægen, der skal foretage indgrebet, og - hvis det endelig skal være - det ufødte barn selv. Listen kan gøres meget længere endnu, og endelig kan man også inddrage samfundsøkonomiske overvejelser. Kan samfundet f.eks. være tjent med, at f.eks. en bistandsmodtager yderligere belaster systemet med et barn, som må formodes at få brug for forskellige former for støtte i løbet af sin opvækst?

Konsekvensetikens elendighed

Det problematiske i denne type ræsonnement turde være umiddelbart indlysende. En afvejning af forskellige hensyn forudsætter, at man er i stand til at foretage en blot nogenlunde pålidelig konsekvensberegning, og hvem er det, når der er tale om komplicerede menneskelige forhold? Vi kan vælge at mene, at en fødsel vil være en urimelig belastning for en socialt belastet enlig mor på bistand, men vi kan ikke vide det med sikkerhed. Det kunne jo også være, at barnet blev redningsplanken i hendes liv, den udefra kommende faktor, der foranledigede hende til at få mere styr på sin tilværelse, og som gav den mening og indhold. Det kunne ligeledes tænkes, at en provokeret abort ville føre hende ud i en depression, som ville gøre det endnu vanskeligere for hende at komme socialt på fode igen. Vi ved det ikke og vil heller aldrig få det

at vide, for uanset til hvilken side afgørelsen falder, kan vi i sagens natur aldrig komme til at kende alternativet.

Man kan altså med lethed ræsonnere sig frem til præcis den konklusion, man på forhånd finder mest tiltalende. Konsekvensetikken kan derfor bruges - og bliver da også i praksis brugt til at legitimere den ene eller den anden beslutning med henvisning til dennes større eller mindre hensigtsmæssighed. Dens grundlæggende svaghed er, at den ikke er i stand til at opstille kriterier for, hvem der skal foretage den konkrete afvejning, eller efter hvilke principper afvejningen skal ske. Hvem eller hvad skal der tages mest hensyn til i det enkelte tilfælde? Svaret på det spørgsmål vil i praksis ofte blive: den, der har henholdsvis magt eller kløgt til at tvinge sit synspunkt igennem.

Et slående eksempel på en sådan konsekvensetisk afvejning af hensyn kan man finde i Det Ethiske Råds redegørelse »Fosterdiagnostik og etik« fra 1990. Her kaster de daværende rådsmedlemmer sig ud i overvejelser om, hvorvidt det kan siges at være etisk acceptabelt, at forældre til et handicappet barn vælger abort. Det etiske ræsonnement består som forventet i en afvejning af hensynet til henholdsvis fostret og forældrene. I afsnittet »Fostrets synsvinkel« (s. 38-39) konstaterer man, at valg af abort på den ene side »kan ses som en tilsidesættelse af tanken om menneskeværd«, mens man på den anden side også vil kunne anlægge det synspunkt, »at det er at foretrække ikke at blive født«, især hvis handicappet er tilstrækkeligt alvorligt. »Her er det tanken om det gode liv, der gøres gældende.«

I det efterfølgende afsnit »Forældrenes synsvinkel« beskrives forældrenes valg som en personlig stillingtagen til, om de føler sig i stand til at påtage sig de ekstra byrder, der er forbundet med at passe et handicappet barn - interessant nok ikke, om de principielt finder det i orden at lade deres handicappede barn aflive. »Barnets tilstedeværelse,« hedder det (s.40), »vil gribe ind i forældrenes indbyrdes forhold, deres arbejdsliv og sociale liv, og det vil ændre opvækstbetingelserne for eventuelle andre børn«. Og så følger konklusionen: »Etisk set er det afgørende at fastholde, at valget af abort virkelig er forældrenes afgørelse. Det er deres liv - med eller uden et handicappet barn - det drejer sig om. De har

altså ret til at udøve selvbestemmelse.«

Konklusionen er således krystalklar, men savner vi ikke præmisserne? Hvordan nåede vi frem til, at hensynet til arbejdslivet og harmonien på hjemmefronten bør have forrang for det handicappede barns menneskeværd?

Ja, hvad er højest - Rundetårn eller et tordenskrald? Svaret er, at der ikke er noget svar, fordi der i den konsekvensetiske tankeverden ikke gives endelige svar, kun praktiske løsninger, der tilfredsstillende den part i sagen, hvis behov man af den ene eller den anden grund mener bør tilgodeses. Dette udelukker ganske vist ikke, at konsekvensetikeren kan træffe afgørelser, der også ud fra et pligtetisk synspunkt er rigtige eller gode. Teoretisk set er det muligt at forestille sig, at det ovenfor citerede ræsonnement var endt i den modsatte konklusion: at barnets ret til livet måtte vurderes højere end forældrenes bekvemmelighed. Desværre må man tilføje, at muligheden netop er teoretisk, al den stund konsekvensetikken må betegnes som nærmest skræddersyet til at understøtte og legitimere politisk magttænkning.

Dialogens betingelser

En dialog mellem konsekvensetik og pligtetik er således på et praktisk operationelt niveau ikke en teoretisk umulighed. Blot må man være klar over, at dialogen nødvendigvis må foregå på konsekvensetikens præmisser. Hvis man f.eks. forestiller sig en situation, hvor pligtetikeren forsøger at få konsekvensetikeren til at støtte en revision af abortloven, vil det kun kunne lade sig gøre, hvis han kan overbevise den anden om diverse uheldige og eventuelt utilsigtede konsekvenser af den gældende lovgivning: Aborter har for store menneskelige omkostninger, aborter er ikke længere hensigtsmæssige i en situation med fødselsunderskud osv.

Samtidig må pligtetikeren gøre sig klart, at enigheden kun varer, indtil konsekvensetikeren eventuelt lader sig overbevise af andre argumenter af samme type. Derfor vil der aldrig være tale om nogen egentlig konsensus eller forståelse mellem de to parter, kun om skrøbelige alliancer.

På et principielt niveau må man til gengæld fastholde, at konsekvensetikken netop er karakteriseret ved at ophæve modsætningen mel-

Skal vi tillade kloning af mennesker? (Fotos af biskop i Roskilde stift, Jan Lindhardt)

lem godt og ondt, og derfor er det efter min opfattelse ikke uberettiget at hævde, at der med konsekvensetikken dybest set er tale om en oplysning eller negation af, hvad man med rimelighed kan kalde etisk tænkning. Etikken begynder efter min bedste overbevisning der, hvor den enkelte erkender grænserne for sin egen handlemulighed, anerkender et eller andet princip, der rækker ud over, transcenderer den enkelte eller gruppens interesser. Konsekvensetikken legitimerer derimod det synspunkt, at nogle har mere ret end andre, og bliver dermed en anti-etik i det omfang, den prætenderer at kunne afgøre, hvilke interesser der skal have forrang fremfor andre.

Som ovenfor citeret beskriver Sløk den aktuelle situation ved at sige, at moralnormer er blevet afløst af »klogskabsregler«. Det er en optimistisk vurdering. Mere præcist tror jeg, man kan sige, at etik er blevet afløst af politik, og at etikken dermed er blevet reduceret til retorik.

Hvad betyder nu dette helt konkret? Det betyder, at etikken - for nu at knytte an til Nietzsche - er død. Død i den forstand, at den reelt ikke er en virksom faktor i, endelige udslagsgivende for de beslutninger, der tages i samfundet i dag. Her er det markeds kræfterne, der er så godt som enerådende. Gode løsninger er rentable løsninger. Så enkelt er det.

Skal vi tillade kloning af mennesker? Ja, selvfølgelig, hvis vi kan bruge teknikken til et eller andet nyttigt, svarer konsekvensetikken. Ja selvfølgelig, siger medicinalindustrien og forskerne, hvis der er penge og markedsandele i det. Ja, selvfølgelig, siger politikerne, hvis det gavner valutabalancen.

Men hov, vent et øjeblik! Politikere er for-

sigtige folk, der har lært, at det aldrig er klogt at melde for bastant og frem for alt ikke for tidligt ud. Derfor siger de ikke sådan noget højt. De ved, at etisk følsomme emner skal have deres tid. De ved, at der sidder vælgere rundt omkring i det ganske land, som ikke har opdaget, at etikken er en død sild, at etikken kun er kosmetik – og som endnu tror på, at der findes sådan noget som moralsk rigtige afgørelser. Derfor træder politikerne varsomt i starten, anlægger et tilpas bekymret udtryk og siger, at her står vi over for et uhyre kompliceret og etisk meget følsomt spørgsmål, som kræver mange og grundige overvejelser. Og selvfølgelig skal Det Ethiske Råd have lejlighed til at udtale sig, for alle sten skal jo vendes, inden vi træffer en beslutning. Og heldigvis viser det sig, at Det Ethiske Råd også er splittet i dette spørgsmål, for i Det Ethiske Råd sidder der flest konsekvensetikere og kun enkelte pligtetikere, så hvordan kunne det blive anderledes? Men lad der nu blot gå lidt tid, lad nu »den folkelige debat« køre et stykke tid endnu, i hvert fald indtil folket har talt sig træt og aviserne har fundet noget andet at skrive om, så gennemfører vi lige så stille den lovgivning, der skal til.

Man må have mig tilgivet, at jeg mod slutningen af denne artikel forfaldt til disse lidt Scherfigske toner. Det afgørende for mig var at anskueliggøre den pointe, at markedskræfternes næsten uindskrænkede indflydelse på den politiske beslutningsproces – eller på jævnt

dansk: vores kollektive knæfald for pengenes magt – har reduceret etikken og dermed den såkaldt etiske debat til, hvad man kunne kalde støj i kulissen, dvs. partsindlæg i form af taktiske replikker fra diverse interessegrupper, det være sig patienter (som af forståelige årsager ønsker en bestemt behandling legaliseret), læger og forskere (der råber på bevillinger) eller politikere på stemmejagt.

Debatten fostrer med andre ord ikke ideer, der indgår i politikernes beslutningsgrundlag. Dens væsentligste politiske funktion er derimod at forsyne beslutningstagerne med, hvad vi kunne kalde et demokratisk alibi. I et demokratisk samfund legitimerer politikerne deres magt ved, at de som folkevalgte kan hævde, at de i væsentligt omfang fungerer som eksekutorer af folkeviljen. Derfor har politikerne brug for at kunne henvise til, at der foregår en løbende debat »ude i befolkningen«, en debat som de naturligvis følger med den største interesse. Og de har brug for Det Ethiske Råd både i rollen som »ekspertpanel« til at blåstemple beslutninger og i rollen som debatskabende organ til at levere den nødvendige baggrundsstøj, der skal dække over det demokratiske underskud, som i udpræget grad karakteriserer beslutningsprocesserne i bioetiske spørgsmål.

Torben Riis er lektor

Ny portal om bioetik

BioTIK-sekretariatet under Forbrugerstyrelsen har pr. 28/5 2002 åbnet en ny og spændende portal, som bringer nyheder fra hele verden om bioetiske og genteknologiske emner. Man kan gratis få abonnement på denne nyhedstjeneste. Adressen er <http://www.biotik.dk/abonnement>.

Peter Øbrstrøm